

Pour László

100 éve nyílt meg a budapesti Rieger-orgonaüzem

Minden magyar orgonista jól ismeri a Rieger nevet, hiszen az számos hangszer játékasztalán olvasható. De ismerős le-

Pour László orgonaépítő, a budapesti Aquincum Orgonaépítő és Hangszerész Kft. tervezője.

het a Fővárosi Művészi Kézműves Vállalat orgonaüzeme, vagy a budapesti Aquincum orgonaépítő kft. neve is, hiszen ez utóbbi ma is készít új orgonákat. Bármelyiket említjük, valójában ugyanarról a cégről beszélünk, arról, amelyik éppen 100 évvel ezelőtt indította meg budapesti működését.¹

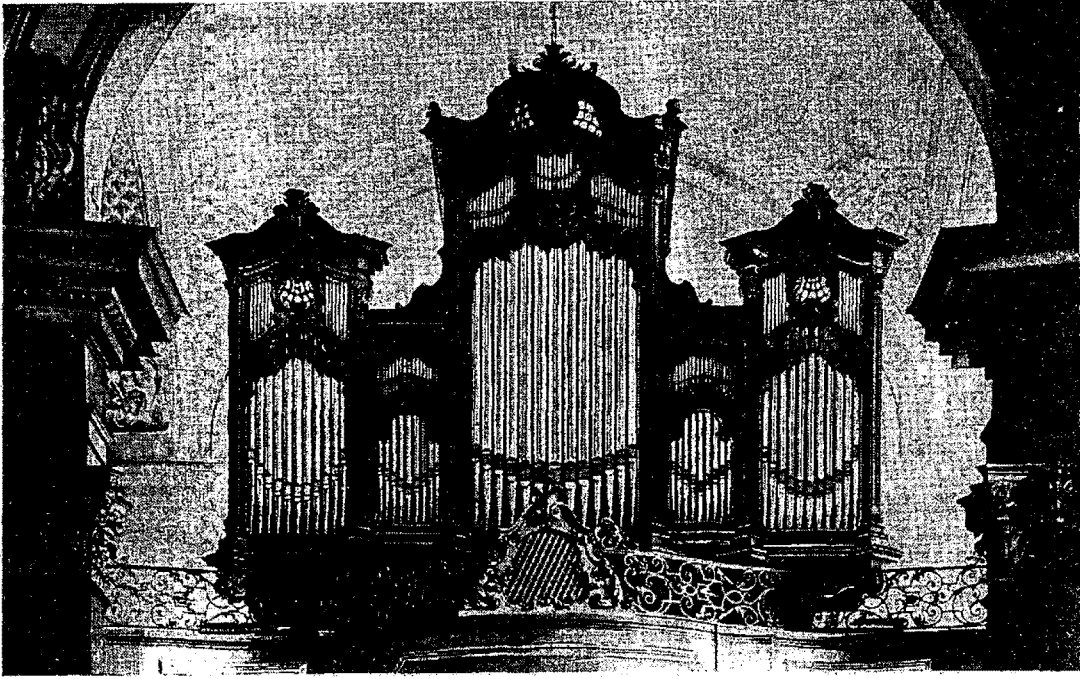
A Rieger-gyár alapítását megelőzte Franz Rieger (1812 Zossen – 1885 Jägerndorf) orgonaépítő tevékenysége, aki mesterségét Bécsben, J. Seibertnél tanulta, majd 1845-ben Jägerndorfban nyitott üzemet. (Hangszerei többnyire mechanikus csúszkaládával készültek.) A gyáralapítást mégis fiainak, id. Rieger Ottónak (1847 Jägerndorf – 1903 uo.) és Rieger Gusztávnak (1848 Jägerndorf – 1905 Bécs?) tulajdonítják, akik 1873-ban a bécsi világkiállításra készített orgonájukat op. 1-gyel jelölték meg. Ettől kezdve az üzem Rieger Testvérek (Gebrüder Rieger) név alatt szerepelt. Ottó – testvérével együtt – Bécsben Ullmann-nál, Bambergben, majd Würzburgban Martin Schlimbach mesternél tanult. A gyár kezdeti fejlődésében döntő mozzanat volt az 1878-as párizsi világkiállítás, ami nemzetközi elismerést és sok külföldi megrendelést hozott. Míg az első öt évben 41, addig további hét év alatt összesen 104 orgonát állítottak fel. Ebben az időszakban jelentős egyházi és világi személyek is megtisztelték a Rieger-gyárat látogatásaikkal. Ezek között volt Ferenc József császár 1880-ban, aki idősebb Rieger Ottónak lovagkeresztet, a cégnek „cs. és kir. udvari szállító” címet adományozott. XIII. Leó pápától id. Rieger Ottó a Szent Gergely érdemrendet kapta.

Orgonáikat mechanikus kúpládával építették, a fémsípokat az akkori gyakorlatnak megfelelően 4' fekvésig horganyból, attól felfelé ónból készítették. A szerkezetre az áttekinthető elrendezés volt a jellemző; könnyen kezelhető, elegáns játszóasztalok készültek. E korszak kiemelkedő munkái közé tartozik Budapesten a Szent Ferenc Sebei-templom és a Belvárosi főplébánia orgonája. Később pneumatikus rendszerű hangszereik is hasonló stílusban készültek. Bár a párizsi világkiállításon megjelentek az elektromos trakturával,² az elektromos áram elterjedésének nehézsége miatt mégis a mechanika, majd a pneumatika volt a kedveltebb. Szívesen alkalmazták találmányukat, a kombinált regisztereket, melyek azonos sípsorokat több hangfekvésben is kihasználtak.

Jägerndorf az akkori Osztrák Sziléziában, a magyar határhoz közel feküdt. Így érthető, hogy Magyarország a cég legnagyobb vásárlói közé tartozott. Az

¹ A gyár történetéhez l. az 5., 8., 9. forrást. Néhány ponton egymástól eltérő adatokat találtunk, ezekben az esetekben a 8. tételhez igazodtunk.

² Vö. 2. tétel, 97.; valamint Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák. Pécs*. Budapest 1979. 185.

A pesti ferencesek 1901-ben készült, kétmanuálos, 28 regiszteres pneumatikus orgonája.

innen kapott számos megrendelés Riegeréket arra indította, hogy Budapesten fióküzemet létesítsenek. 1894-ben a VII. Garay utca 48. sz. alatt nyitották meg üzletüket. A fióktelep vezetésével Garai (korábban Gerstenengst) Jánost (1871 Szalkaháza – 1942 Budapest?) bízták meg. Néhány szerelő és intonatőr dolgozott itt, akik a Magyarországra szállított orgonák helyszíni felállítását és intonálását végezték. A szaporodó megrendelések azonban szükségessé tették a cég bővítését, gépesítését: erre 1902-ben kaptak engedélyt.

Magyarország másik nagy orgonaüzeme, az Angster orgona- és harmóniumgyár azonban akkorra már jelentős piacokat hódított meg. Az egyik legnagyobb visszhangot kiváltó versengés a budapesti Szent István-bazilika orgonájának építéséért folyt. Rieger ellen fő érvként éppen a budapesti fióküzem fölszerelhetlenségét hozták fel.³ Valóban, az innen származó orgonák akkor még Jägerndorfban készültek.

Id. Rieger Ottó halálával fivére, Gusztáv is visszavonult a magánéletbe. A vállalat élére 1903-ban ifj. Rieger Ottó (1880 Jägerndorf – 1920 uo.) került, aki Franciaországban és Amerikában járt tanulmányutakon. Ekkor a cég már az 1073. opusznál tartott. Szilézia, Csehország, Ausztria, Magyarország és Galícia voltak a legfőbb piacok, de szállítottak Romániába, Norvégiába, Angliába, Spanyolországba, Oroszországba, Törökországba, Olaszországba, Palesztinába, Portugáliába, Dániába, Németországba, Lengyelországba is.

1907. május 15-től október 15-ig rendezték meg a Pécsi Országos Kiállítást. Ezen csak Rieger- és Angster-orgonák szerepeltek. Az iparcsarnokban Rieger 22 regiszteres orgonája, az ünnepélyek csarnokában pedig egy Angster-orgona mellett egy másik, 29-regiszteres Rieger-hangszer volt kiállítva.⁴ Így lehe-

³ A Fővárosi Tanács Levéltárának vonatkozó anyagából összeállítás olvasható: Angster József: *Angster, a pécsi orgonagyár és a család története*. Pécs 1993. 97–99.

tőség volt a két legnagyobb hazai orgonaüzem hangszerének komoly művészi és technikai szempontú összehasonlítására. Az Angster-cég az Állami Aranyérem díjat nyerte, Riegerék pedig a kiállítás díszoklevelét kapták. A kiállítási útmutatóból megtudhatjuk, hogy működésének első 35 éve alatt az egész Rieger-cég 1400 orgonát szállított, míg az Angster-üzem 450 hangszert állított fel.

1908-ban készült el Rieger első budapesti elektromos traktúrájú orgonája, a Mátyás templomban. A traktúra mellett az orgonák fontos jellemzője a szellőláda típusa is: ekkortájt kúpládán kívül táskalárával is készültek orgonák. Ez utóbbiból kétféle rendszert is kidolgozott a cég, de mindkettő nehezebben volt javítható a kúpládánál, így elég kevés orgonában található ilyen szellőláda (pl. Zirc – apátság, Szatmárnémeti – székesegyház). A folytonos fejlesztésre és újításra jellemző, hogy 1931-ben már elektropneumatikus setzer-kombinációt készítettek ugyancsak a Mátyás templom hangszeréhez.

A budapesti fióközem a növekvő igényekhez egyre kisebbnek bizonyult. Ifj. Rieger Ottónak újabb telephely után kellett néznie, hiszen a Garay utcában tovább terjeszkedni nem lehetett. 1912. január 7-én Rákosfalván, a Vértes utca és a Szigligeti utca sarkán két telket vásárolt, melyeket egyesítve 1200 négyszögölnyi területen építette fel Budapest legnagyobb orgonagyárát. Az üzem négy fő részből állt: asztalosműhely, sípműhely, állítócsarnok, és az üzletvezető, Garai lakása. Ezenkívül volt gépműhely, iroda, házmesterlakás, munkásétterem és több raktár is. A gépekhez az áramot gőzgép termelte. (Egyes források szerint viszont a gőzgép egy transzmisszió segítségével közvetlenül működtette a gépeket). A forgács és a fűrészpor elszívásához külön berendezés készült.⁵

A korszerű üzem fellendülését azonban erősen fékezte az első világháború, majd a monarchia széthullása.

Ifj. Rieger Ottó korai halála után, 1920. május 12-től Joseph von Glatter-Götz okleveles mérnök vezette a céget, 1924-ben pedig tulajdonosa is lett a jägerndorfi üzemnek. A budapesti telephelyet a Schimmel és Tsa vegyészeti gyár vette meg. Tőlük bérelte Glatter-Götz az üzem egyharmadát. Nem ismerjük pontosan azt a gazdasági kapcsolatot, ami a jägerndorfi gyár új tulajdonosa és a budapesti üzem vezetője, Garai között fennállt. Az orgonaépítés hanyatlásának korszaka kezdődött. Az Egyházi Zeneművészet című, Temesvárt kiadott havi folyóirat 1921. szeptemberi száma „Az orgonaépítés válsága” című írásában így vélekedett erről: „A háborút megelőző orgonaműiparunk szokatlan fellendülést mutatott. [...] Megalakult az Organológiai Társaság, mely egyszerre a szakszerű elbánásnak olyan klasszikus perspektívájába állította ennek a kérdésnek egész komplexumát, mire a külföldön sem volt példa. A szépen induló és biztató fejlődést a hét évig tartó háború tette tönk-re. Két negatív tényező játszott itt közre; egyrészt az orgonaépítők részéről a mindinkább tragikussá váló anyagihiány, illetve a megrendelő részéről a növekedett árakkal szemben az anyagi eszközök elégtelensége, másrészt pedig az állami részről bekövetkezett síprekvirálás. [...] Orgonaépítőink, kik

⁴ Vö. 3. tétel, 33.

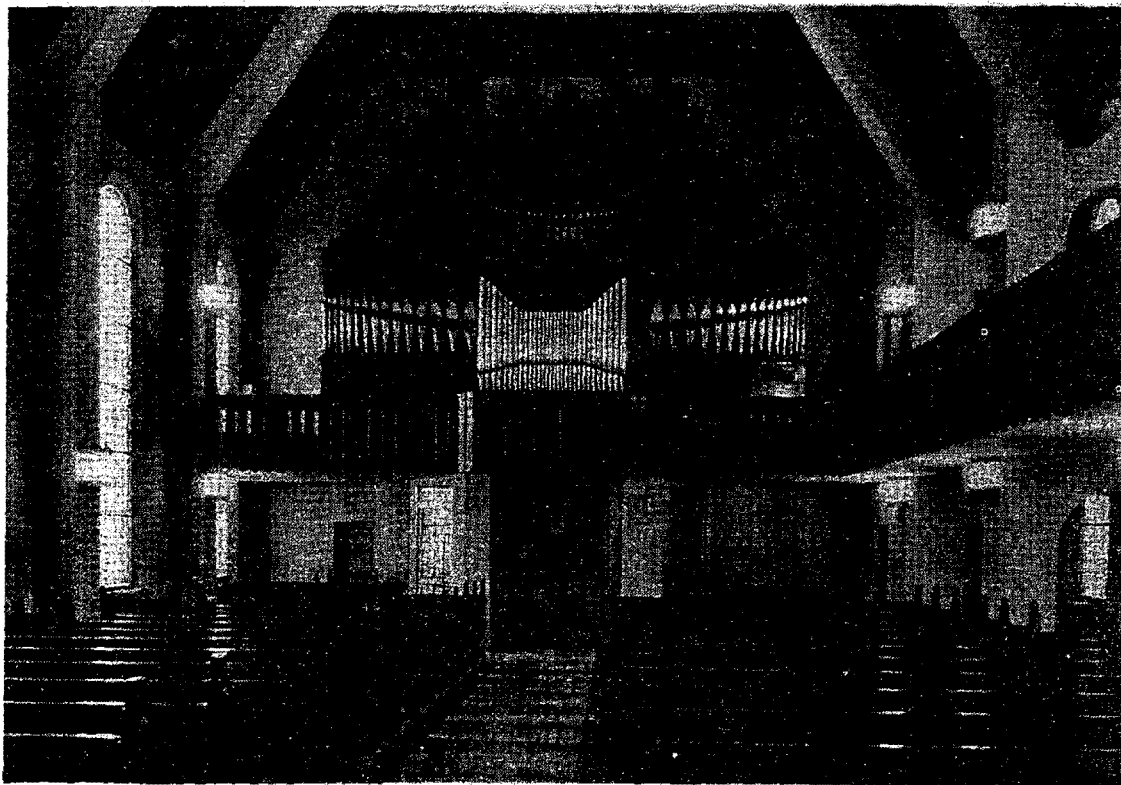
⁵ Az üzem eszázadi történetének több eseményéről és adatáról Gyöpös László és Szekér Frigyes orgonaépítők szóbeli visszaemlékezéseiből szerezhettünk tudomást, vö. 7. tétel.

a háború alatt a legheterogénebb foglalkozásokat űzték, most bútorgyártással és egyéb, szakmájukba nem tartozó iparágakkal foglalkoznak, mert új hangszerek építésének lehetetlensége az egész orgonaépítést a csőd elé állította.”

Anyaghiány elsősorban a fémsípok készítésében mutatkozott. Ónsípok csak 1 1/3' vagy 1' mérettől kezdve készültek, a nagyobbakhoz már csak horganyt használtak. Az új hangszerek stílusában jelentős változást hozott az Emil Rupp és Albert Schweitzer által indított elzászi orgonareform, majd a neobarokk mozgalom is, melyek ismert magyarországi hívei Geyer József és Zalánfy Aladár voltak. Zalánfy tervei alapján készítette a cég többek között a budapesti Egyetemi templom orgonáját, valamint az óbudai evangélikus templom részére az első csúszkaládás hangszert.⁶

1939-ben Garait súlyos betegsége miatt leváltották, és az akkor már 16 éve ott dolgozó Gonda Nándor (1899 Újvidék – 1976 Budapest) lett az üzem vezetője. Első teendője volt egy újabb állítóhelyiség építése, hogy ennyivel is kevesebb legyen a Schimmel cégtől bérelt terület.

A második világháborúban a rákosfalvi gyárat lebombázták. A gépek, a faanyagok, az ón, ólom mind bennégtek. Az ezidőtájt készített orgonák is megsemmisültek. Az új épületrész maradt csak épen, melyet egy tűzfal választott el a régi szárnytól. Itt kellett mindent újrakezdeni a romok alól kimentett szerszámokkal és egy-két géppel. Gonda Nándor rendkívüli szervező készségének köszönhetően folytatódhatott a munka, mely akkor csak kisebb-nagyobb javításokra, háborús sérülések foltozására korlátozódott. Az első komolyabb munka egy szelláda-átalakítás volt a Zeneakadémián.

Az óbudai evangélikus templom 1940-ben épült orgonája (III/25).

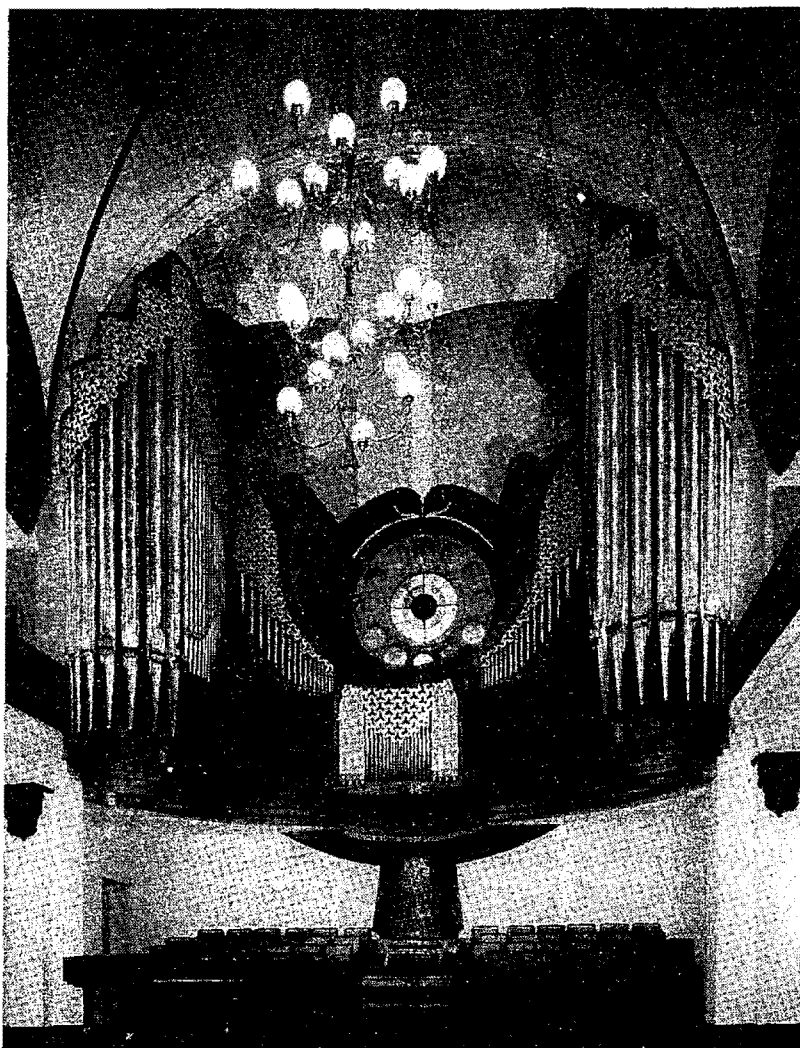
⁶ Vö. 4. tétel, 212–213.; 218.

Az egykor német érdekeltségű céget a szovjet jóvátétel keretében államosították és így került szovjet tulajdonba. A Rieger-nevet azonban csak 1952-ben vesztette el, amikor a Budapesti Városi Tanács Hangszerkészítő és Javító Vállalatába olvasztották. Jägerndorfban (ma Krnov, Csehország) Rieger-Kloss és 1946-tól Schwarzachban (Ausztria) Rieger néven ugyancsak folytatódott és ma is folyik az orgonaépítés. Péccsett eközben megszűnt az orgonagyártás; az államosítás és a koncepciók perек után a 83 éves múltú Angster-üzem kényszerűen beszüntette működését. Gonda ellen eközben gazdasági bűncselekmény vádjával eljárást indítottak, s 1953 tavaszán Szeidl Jánost (1914 Vecsés – 1982?) helyezték az üzem élére, aki 1933 óta dolgozott a cégnél. A korszak ateista politikai irányvonala az orgonaépítést klerikálisnak minősítette. Az anyagellátás még a két háború közti időszakokkal sem volt összehasonlítható. Természetesen az egyházak igényei is csak lapos pénztárcájukhoz igazodhattak. Két évtizedig a „szegény egyházak – igénytelen munka” magyarázat jellemezte az orgonaépítést. Nagyobb munkák inkább csak meglévő orgonák átépítéséből, korszerűsítéséből adódtak; a megbízhatatlanná vált penumatis traktúrák elektromosítása és a diszpozíciók bővítése, átalakítása volt a gyakorlat. Emellett még hangszerek karbantartásával foglalkozott a cég. Közben az üzem munkatársainak ellentétei miatt 1958-tól másfél évre Polczer Rudolf lett a vezető. Ő is régi törzstag volt. Hamarosan azonban ismét Szeidl János állt az üzem élén.

1962-ben a Vegyészeti Gyár (korábban Schimmel és Tsa) terjeszkedése miatt el kellett hagyni a rákosfalvi telephelyet. Az orgonaüzem ekkor költözött át mai helyére, a Hungária körút 77-be. Itt mindössze két helyiséget kaptak, az épület többi részében dob-, hegedűtok- és gitárkészítők dolgoztak. 1963-ban a Fővárosi Művészi Kézműves Vállalathoz csatolták a Hangszerkészítő és Javító Vállalatot. Ekkor nyílt ismét lehetőség kisebb új orgonák építésére. Bár a felhasznált anyagok minősége még mindig kifogásolható volt, a szakma mégis tovább élt.

Nagy lépést jelentett 1971-ben a Deák téri evangélikus templom részére épített, hárommanuálos, 44 regiszteres mechanikus csúszkaladás orgona, melybe ugyan a szelládákat a gyülekezet külföldről hozatta, mégis a szerkezet, a játékasztal, a sípok nagy része és az intonáció mind a budapesti cég munkája volt. A hangszeret Trajtler Gábor tervezte, aki ettől kezdve sok jelentős orgona építésénél együttműködött a céggel. Szigeti Kilián bencés tanár pedig nemcsak a régi magyarországi orgonák sorsát viselte a szívében, hanem az orgonaépítés ügyét is felkarolta. Számos orgona készült az ő tervei alapján.

1975-ben Szeidl János nyugdíjazásakor Kovács Gábort (1941 Budapest) nevezték ki a hangszerüzem élére – ő korábban a zongoraműhelyt vezette. Vezetése alatt ugrásszerű minőségi fejlődés kezdődött. A cég 1978-tól kezdve szinte kizárólag mechanikus csúszkaladás hangszereket épített. A fémsípok (a 16' is) ón és ólom ötvözetéből, a fásípok és egyéb faalkatrészek kiváló minőségi alapanyagokból készültek. E korszak első nagyobb hangszere az augsburgi St. Pankratius-Kirche hárommanuálos, 37 regiszteres orgonája volt, mely 1983-ra készült el. A Hungária körúton ekkor már a teljes épületben orgonaépítés folyt, a többi ágazat, a cimbalomkészítés kivételével, mind megszűnt.

A zalaegerszegi hangversenyterem orgonája (III/28), 1987. Homlokzatterv: Pelényi Gyula.

A 80-as évek végén bekövetkezett politikai fordulat adta lehetőséggel élve 1991. január 1-től ismét magántulajdonba került a vállalat, tulajdonosai a vezető szakemberek lettek. A cég ekkor az Aquincum Orgonaépítő és Hangszerész Kft. nevet vette föl. Az üzem szétesztendő hagyományaira, két évtizede elkezdett fejlesztésére és az elért eredményekre alapozva bizakodhatunk, hogy Riegerék budapesti utódvállalata a jövőben is fontos része lesz a hazai orgonaépítő iparnak.

Források

1. Egyházi Zeneművészet (Temesvár) 1921. szeptember.
2. Katolikus Egyházi Zeneközlöny III (1896) 12. szám.
3. Kiállítási útmutató. 1907.
4. Klotz, Hans – Gergely Ferenc: *Az orgonáról*. Budapest 1972.
5. *Orgeln Rieger-Kloss*. Kmnov. (évszám nélküli prospektus, az 1970-es évekből?)
6. Orgonaépítési iratok (az Aquincum orgonaüzem irattárában).
7. Pour László: *A Rieger-orgonagyár és jogutódja*. 1985. (kézirat)
8. Quoika, Rudolf: „Rieger, Gebrüder”: az MGG lexikonszócikke.
9. *Rieger Ottó Orgonagyára Budapest*. 1909. (katalógus)
10. Rieger Testvérek (Ottó, -cég) iratai 1902–1934. A Fővárosi Tanács Levéltára.
11. Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák. Pest-Buda*. (töredékes kézirat)